

فضیلت پیش‌گامی استاد کاتوزیان در نقد و تحلیل رأی قضایی و رسالت اکنون

محمد درویش‌زاده^۱

«و هو بسبق حایز تفضیلا/ مستوجب ثنائی الجمیلا»^۲ / ابن مالک^۳

مقدمه:

در این نوشتار ضمن اشاره به پیش‌گامی استاد کاتوزیان در پدیداری آثار علمی با محوریت «توجیه و نقد آراء قضایی» اشاره‌ای می‌شود به تفاوت معنایی میان دو مفهوم «فضل تقدم» با «تقدم فضل»، در ادامه «فضل تقدم» در این شیوه مختص استاد کاتوزیان اعلام و این سوال مطرح می‌شود که آیا فضیلت «برین بودن» یا «تقدم فضل» نیز همانند «فضل تقدم» در این زمینه همواره با استاد کاتوزیان خواهد بود؟ در پاسخ به این سوال سه دلیل یا شاهد آورده شده و نتیجه گرفته می‌شود که فضیلت «برین بودن» و «تقدم فضل» می‌تواند به نسلهای پس از استاد کاتوزیان اختصاص یابد و لذا «رسالت اکنون» برای جمعیت حقوقی ایران آن است که به منظور نیل به فضیلت «برین بودن» و کسب جایگاه «فضل تقدم» در نقد و تحلیل آراء قضایی بکوشند.

۱. قاضی پیشین دیوان عالی کشور و رئیس پژوهشکده حقوق و قانون ایران.

۲. و او به خاطر پیش‌گامی، فضیلتی را حائز است که مستحق ثنائی جمیل من است.

۳. ابو عبدالله، جمال الدین، محمد بن عبدالله بن مالک طالع چبانی، متوفای ۶۷۲ قمری، معروف به ابن مالک، از بزرگترین علمای تاریخ علم نحو است. یکی از کتابهای او در علم نحو، با نام الفیه یا الخلاصه مشتمل بر هزار بیت شعر، در قواعد علم نحو است. بر این کتاب بیش از ۵۰ عنوان شرح نوشته شده است و صدها عنوان مقاله و پایان نامه در ارتباط با این کتاب به تحریر درآمده است. این کتاب در طول هشت قرن گذشته یکی از پایه‌ای‌ترین منابع آموزشی در نظامهای آموزشی سنتی حوزه علمیه بوده و در مدارس اسلامی از هند و پاکستان و عراق و اندونزی و ایران رایج و فراگیر شده است. بیت مزبور از ابیات آغازین الفیه در مقایسه اثرش با الفیه ابن معطی است.

۱- مقایسه کاتوزیان و اکنونیان در ارتباط با نقد و تحلیل آراء قضایی:

اکنون توجه علمی و پژوهشی به مقوله «رای قضایی» و «رویه قضایی» فراوان شده است. مواد قانون، آیین‌نامه‌ها و شیوه‌نامه‌های اجرایی و عملی، زمینه انجام نقد و تحلیل آراء قضایی را تسهیل و ترویج کرده‌اند. همچنین کتابها و نشریات متعددی در ارتباط با نقد و تحلیل آراء قضایی به تحریر در آمده است هرچند مخالفتها و نگرشهای انقباضی نیز گاه در این زمینه وجود دارد، اما کاروان تحلیل و نقد آراء قضایی، با شتاب به پیش می‌رود و گزارشی از مشاهده شایست و ناشایست در آراء قضایی به جای می‌گذارد، تا در دل تاریخ علمی این سرزمین ماندگار شود.

در زمانی که استاد کاتوزیان، دامن همت به کمر زد و پدیدآوری آثاری را در ارتباط با نقد و تحلیل آراء قضایی و سامان‌دهی و توجیه رویه قضایی دنبال کرد، نه ظرفیتهای قانونی مساعد و حمایت‌کننده‌ای وجود داشت و نه نمونه‌ها و مصادیقی در این زمینه پدید آمده بود.

۲- فضل تقدم استاد کاتوزیان و شناور بودن تقدم و فضل در نقد و تحلیل آراء قضایی:

بنابر آنچه گذشت فضل تقدم یا فضیلت پیش‌گامی در پیدایی این مسیر؛ یقیناً با ایشان است و کسی را در این فضیلت هم پای او نمی‌شناسیم. اما آیا تقدم فضل و «فضیلت برین بودن» هم با ایشان بوده و خواهد بود؟ آیا پدیداری آثار حقوقی و توسعه ادبیات حقوقی با محوریت نقد و تحلیل آراء قضایی به عمق اندیشه ورزی ایشان خواهد رسید و از آن هم فزونتر خواهد رفت؟

سه دلیل برای پاسخ مثبت به این سوال دارم.

اولین دلیل؛ خاطره‌ای است که در محضر ایشان در سالهای پایانی عمر شریفشان داشتم. روزی که به اتفاق بعضی از دوستان و همکاران به منزلشان مشرف شده بودم، ضمن صحبت در مباحث مختلف، ایشان از پدیداری شاگردان و نسل جدیدی از دانشیان حقوق

فضیلت پیش‌گامی استاد کاتوزیان در نقد ... / ۱۷

محمد درویش‌زاده

این سرزمین اظهار خشنودی کردند و امید خودشان را به شاگردان و پژوهشگران جوان عرصه حقوق، با مسرت ابراز داشتند و فرمودند که:

«یقیناً نسل بعدی حقوق مسیری بهتر پیش رو دارند و افرادی توان‌مندتر از من خواهند بود. به آنان بیش از خودم امیدوارم. زیرا؛ در زمان ما، شرایط به گونه‌ای بود که ما مجبور بودیم در حاشیه کتابهای چاپ سنگی به سختی و با صعوبت محتوا را پیدا کنیم»^۱
سپس با لبخندی طنزآمیز فرمودند:

«باید از درخت بالا می‌رفتیم، از این شاخه به آن شاخه می‌شدیم و گاه از شاخه‌ای پایین می‌پریدیم و گاه سقوط می‌کردیم تا یک نظر فقهی را بفهمیم. اما اکنون شیوه‌های آموزش، متون آموزشی، نظریه‌های حقوقی و فقهی توسعه یافته‌اند و سرعت و سهولت یادگیری، تحلیل و تأمل نظریه‌های حقوقی تسهیل شده است.»^۲

پس دلیل اول؛ آن است که استاد با شناختی که از نسل جدید پژوهشگران حقوق داشتند مطمئن بودند به پدید آمدن آثاری فاخرتر و متقن‌تر در حوزه حقوق و امید به توسعه حقوق را در خود زنده داشتند.

دلیل دوم؛ گزارش تاریخ علم است مطابق این گزارش: اگرچه همیشه فضل تقدم و «فضیلت پیش‌گامی» در جایگاه خود ستودنی بوده است، اما در تاریخ علم هیچ‌گاه «فضل تأبد» و فضیلت ابدی برای گذشتگان باقی نمانده است همواره به مصداق «دست بالای دست بسیار است»، شاهد توسعه و تکامل اندیشه‌ها بوده‌ایم و این همان «تقدم فضل» است که بر «فضل تقدم» پیشی گرفته است.

دلیل سوم؛ اثر حاضر و مجموعه‌هایی نظیر آن است. این مجموعه اگرچه به خواستاری و کوشش یکی از شاگردان موفق استاد کاتوزیان یعنی دکتر حسن محسنی فراهم آمده است،

۱. نقل به مضمون از جلسه حضوری نگارنده با استاد.

۲. همان.

اما غالب نویسندگان این مقالات افرادی هستند که به لحاظ سنی موفق به درک مستقیم محضر استاد کاتوزیان نشده‌اند. اینان همان نسل نوخواسته و نواندیشی هستند که مسیر آغاز شده توسط استاد را پی گرفته و قدر آن را دانسته‌اند. و این، یعنی که راه استاد ادامه دارد و همین «ادامه داشتن» است که امید به توسعه و تکامل این راه را زنده می‌دارد و آینده آن را فربه‌تر از امروز می‌نمایاند. پس باید به تکاپو و توجهی که اکنون برای تکمیل و توسعه مسیرهای آغاز شده توسط استادان بزرگ حقوق ایران وجود دارد، امیدوار بود.

۳- رسالت کنونی جمعیت حقوقی ایران برای کسب تقدم فضل در نقد و تحلیل آراء قضایی:

بر این اساس؛ سؤالی مطرح است که اکنون جامعه حقوقی ایران با چه رسالت و وظیفه‌ای مواجه هستند؟ چگونه می‌توان با پاس‌داشت «فضل تقدم» و فضیلت پیش‌گامی استاد به «فضیلتی برین» دست یافت؟ چگونه می‌توان با ارائه تحلیل و پژوهش‌های بالاتر و عمیق‌تر مسیر آغاز شده توسط آن سفر کرده و استاد بلند مرتبه را توسعه داد و آرزوی دیرینه ایشان را در زمینه ارتقای سطح دانش حقوق بومی با استفاده از آراء قضایی فراهم کرد؟ به گمان این‌جانب، یکی از زمینه‌های تحقق این آرمان زمانی خواهد بود که، «نقد و تحلیل آراء قضایی» مدار تولید و تحول در آثار و ادبیات حقوقی باشد. به عبارت دیگر؛ زمانی که پدیداری آثار و ادبیات حقوقی با محوریت رأی قضائی امری رایج شود و آراء تکرارپذیر دادگاهها و آراء فاخر، یا حتی آراء نادر دادگاهها، در چرخه بحث و بررسی قرار گیرند و سرفصلهای آموزشی از میان آنها برآید و محتوای کتب درسی، موضوعات پژوهشی و مقالات علمی، افزون بر شیوه‌های کلاسیک، با محوریت رأی قضایی نیز تنظیم شود در این صورت زمینه تولید دانش بومی و توسعه و تعمیق دانش حقوق فراهم شده است و شیوه‌ای نوین در تولید ادبیات حقوقی پدید آمده است که تحقق آرمان و آرزوی استاد را نیز در دسترس قرار خواهد داد و آن‌گاه زمینه پدید آمدن فضیلت برتر و تقدم فضل فراهم خواهد شد.

فضیلت پیش‌گامی استاد کاتوزیان در نقد ... / ۱۹

محمد درویش‌زاده

نشریه نقد و تحلیل آراء قضایی، برای تحقق چنین آرمانی پدید آمده است و هیأت تحریریه این نشریه و سردبیر ارجمند آن، با سابقه‌ای که در صدور آراء قضایی دارند، در پی آنند تا در نهایت زمینه پدیداری «فضایل علمی برین» را از طریق ترویج و توسعه آثار حقوقی با محوریت آراء قضایی، فراهم کند.

دوست ارجمند من، دکتر حسن محسنی نیز بر همین پایه در پیدایی این مجموعه سعی بلیغ کرده و زحماتی فراوان کشیده‌اند و هیأت تحریریه و داوران منتخب نشریه نیز با اصلاحات پیشنهادی خود بر غنای متفاوت افزوده‌اند تا به هدف استاد جامه عمل بپوشند. امید آن که از میان صاحبان این آثار تولد، فضیلت برین و تقدم فضل، با شیوه نقد و تحلیل آراء قضایی را شاهد باشیم و دانش حقوق بومی را از این منظر توسعه و تعمیق بخشیم. بعون‌الله تعالی

یقیناً تحقق این مهم، در گرو آن است که دانشیان حقوق، اهمیت رسالت کنونی و مسیر طی شده را دریابند و به وظیفه و شرایط خود توجه کنند و آن گونه که سهراب سپهری گفت توجه کنند که:

«زندگی درک همین اکنون است ... / تو نه در دیروزی و نه در فردایی.

ظرف امروز، پر از بودن توست... / زندگی فهم نفهمیدنهاست.

زندگی، پنجره‌ای باز به دنیای وجود/ تا که این پنجره باز است جهانی با ماست.

آسمان، نور، خدا، عشق، سعادت با ماست.

فرصت بازی این پنجره را دریابیم/ در نبندیم به نور، در نبندیم به آرامش پر مهر نسیم.

پرده از ساحت دل برگیریم/ رو به این پنجره با شوق سلامی بکنیم ...»